

VERDENSLITTERÆR
KRITIK OG TEORI

VERDENSLITTERATUR • 1

Aarhus Universitetsforlag
Langelandsgade 177
8200 Århus N

Hovedredaktør af serien *Verdenslitteratur* er Jørn Erslev Andersen.

Serieredaktionen består af Inger Hummerup Dalsgaard, Søren R. Fauch,
Jesper Hede, Steen Bille Jørgensen, Stefan Kjerkegaard, Kasper Green
Krejlberg, Jakob Ladegaard, Sidse F. Laugesen, Elisabeth Anagnostaki
Moestrup, Mads Rosendahl Thomsen og Anne Wedell-Wedellsborg.

Verdenslitterær kritik og teori

© Forfatterne og Aarhus Universitetsforlag 2008

Tilrettelæggning og sats: Jørgen Sparre

Omslag: Jørgen Sparre

Redaktør af dette bind er Mads Rosendahl Thomsen

Hovedredaktør af serien Verdenslitteratur er Jørn Erster Andersen

Bogen er sat med Indigo

Trykt hos Narayana Press, Gylling

I dette bind er teksterne af Erich Auerbach, Franco Moretti,

Pascale Casanova, David Damrosch, Anders Huyssen

og Ottmar Erte oversat af Morten Visby,

mens teksten af Jorge Luis Borges

er oversat af Rigmor Kappel Schmidt

Printed in Denmark 2008

ISBN 978 87 7934 333 7

Aarhus Universitetsforlag

Langelandsgade 177

8200 Århus N

www.unipress.dk

Fax 89 42 53 80

FORORD

Siden 2003 har *verdenslitteratur* været et vigtigt emne i undervisning og forskning ved Det Humanistiske Fakultet, Aarhus Universitet. Et af resultaterne heraf er serien Verdenslitteratur, hvis første bind hermed udkommer. Serien består af forskningsbaserede antologier og monografier om verdenslitteratur til brug for undervisning i gymnasiet og videregående uddannelser – og som indspil i den almene kulturelle debat om litteraturens forandring under indtryk af globalisering, internationalisering og andre forandringer af de litterære institutioner.

Hasrige forandringer af markedsvilkår, økonomi og politik på verdensplan ændrer også på kulturelle forhold. Serien fokuserer på den status, litteratur har i disse globale kulturelle kredsløb, idet forandringer i litteraturens mediale funktioner er en vigtig dimension i forståelsen af kulturelle forandringer – også i et bredere kulturelt perspektiv. Ikke mindst fordi litteratur i stadig stigende grad fremstår som et indflydelsesrigt medium for beskrivelse og forståelse af politiske, kulturelle, identitetsmæssige og etniske vilkår i en globaliseret verden, der rækker ud over nationale grænser og regionale unionsdannelser.

Jeg vil gerne takke Aarhus Universitetsforlag og dekan Bodil Due ved Det Humanistiske Fakultet, Aarhus Universitet, for interesse og velvilje i realiseringen af serien og det redaktionelle og forskningsmæssige arbejde, der udgør dens baggrund. Endvidere tak til Mads Rosendahl Thomsen, Svend Erik Larsen og Niels Lehmann – alle fra Institut for Æstetiske Fag, Aarhus Universitet – for god kollegial bistand. Endelig tak til seriens samlede redaktion for visionært engagement i seriens fremtid.

Århus, april 2008

Jørn Erster Andersen

HOVEDREDAKTØR

Ottomar Eithe

MOBILE MELLEMLERDENER: FOR EN TRANSAREAL (LITTERATUR) VIDENSKAB

*Hjænkomsr til det fremmede, det fremmede som hjemstavn,
tilbagevenden til det, der aldrig har været*

En ung mand står på *Corniche*, den berømte strandpromenade i havnebyen Alexandria, og ser ud over havet, hvor mørket allerede har sænket sig. Nogle børn vinker til ham, og han svarer med en gestus, der vidner om kammeratlig fortrolighed, som kunne denne hverdagsscene gentage sig når som helst. Hans hænder berører og føler på den grove stenmur, der løber langs bredden, og som er tæret af saltvand, men endnu formår at holde stand. Bag ham raser gadetrafikkens larm, som han imidlertid er mindre og mindre opmærksom på. Tiden og dens rum står stille.

Vi kunne for så vidt lige så godt befinde os på *Malecón* i Havanna eller på strandpromenaden i St. Augustine, Florida, på de gamle fæstningsanlæg i catalanske Sitges eller i Montevideo ved Río de la Plata. Men den unge mand står i den by, som blev grundlagt af Aleksander den Store, som husede det mest sagnomspundne bibliotek i den vestlige verden, og som i dag, årtier efter dette optin, under sit nye navn El-Iskandariya igen forsøger at genskabe forbindelsen til den store tradition for en verdensåben by. Det er en lun middehavsaften i midten af tresserne, og den unge mand ved, at hans afsked, hans egen, helt personlige udvanding af Egypten, som han dog deler med sin familie, er umiddelbart forestående. Stilheden bebrager: Øje-blikket er en mellemverden, et historisk tidehverv er i vente.

En sidste gang glider blikket hen over den bugt, som Fyrårnet på Faros, et af den antikke verdens syv underværker, engang knejsede over. Her udførte Euklid mange af de eksperimenter, som kom til at danne grundlag for den euklidiske geometri – og således for "al standardgeometri" – der gennem

århundreder var bestemmende for de vestertlandske forestillinger om rummet. Som forsøgte den at bevise dette, skyder bugten sit halvirkelformede bækken ud i havet.

De tider forekommer imidlertid at være svundet hen for længst, også selv om deres rektur endnu knytter an til denne bugt, således at der opstår et komplekst rum for bevægelse mellem bølgerne, mellem verdenerne, mellem kulturerne. Kong Farouk, med hvem et medlem af den unge mands familie plejede gode forbindelser, er for længst blevet styrtet af den første egyptiske statspræsident, Gamal Abd en-Nasser. Med stor hast blev der gennemført jordreformer og nationaliseringer, og Suez-krigens afgørende militære sammenstød med Storbritannien, Frankrig og Israel blev vundet: En nationsbygningsproces og de derthilørende inklusions- og eksklusionsmekanismer kommer i gang, en proces, der skal katapultere Egypten ud af den gamle levantiske afhængighed og post-osmanniske skin-selvstændighed og ind i moderniteten, ind i en anden modernitet. Rummet frisætter et stykke fremtid, for andre.

Inden længe udsættes den jødiske befolkning nemlig for et så stort pres, at den unge mands familie i lighed med mange andre jødiske familier forlader landet: udvandringen fra Egypten. Den verden, der geometrisk var knyttet til Alexandria-bugten, bliver til en verden, der befinder sig i jegers hoved. Allerede i morgen, og ikke kun for jeget, vil denne verden – ganske som hos Stefan Zweig – være en 'verden af i går'. Det er aften, og det vil blive nat.

Samtidig er jeg-fortællerens blik ud over Alexandria-bugten imidlertid allerede præget af det kommende, af den forestående udvandring og følgelig af tilstedeværelsen af en fremtidig erindring om en verden, der er ved at forsvinde:

Og med ét vidste jeg, idet jeg berørte murens fugtige, kornede overflade, at jeg altid ville huske denne aften, at jeg i årene fremover ville huske at have siddet her, overvælder af forvirret længsel, mens jeg lyttede til vandet, der slikkede op ad de enorme kampesten nedten for promenaden, mens jeg jagttog børnene bevæge sig ned mod kystlinjen i snøet, legende formation. Jeg ønskede at komme tilbage i morgen aften og den næste aften og den næste igen, og jeg mærkede, at det, der gjorde det så smertefuldt at tage afsked, var visheden om, at jeg aldrig igen ville opleve en aften som denne, at jeg aldrig igen, ikke i år og aldrig nogensinde, ville købe fyldte pandekager i en bod på kystvejen om aftenen, ikke føle øjeblikkets forbausende, pludselige skøn-

hed, når jeg – om så blot i en brøkdel af et sekund – tog mig selv i at længes efter en by, jeg aldrig havde vidst, at jeg elskede.

Nøjagtig et år fra nu, lovede jeg mig selv, ville jeg sidde udenfor om aftenen, hvor end jeg nu var, et sted i Europa eller Amerika, jeg ville vende mit ansigt mod Egypten, ligesom muslimerne gør, når de beder og vender sig mod Mekka, og jeg ville tænke tilbage på netop denne aften og på disse tanker og på dette løfte.²

I denne passage af sin selvbiografi, der udkom første gang i 1994 under titlen *Om af Egypt*, udfolder André Aciman, som blev født i 1951 i Alexandria og i 1965 sammen med sin familie emigrerede til Italien, Frankrig og siden USA, den migrations scene, hvor rummene og tiderne, de naturgivne og de kulturelle kontekster, erindringerne om det forgangne og fremtidsprojektionerne krydser hinanden i en forgangen fremtids uforgængelighed. Tiden står ikke stille, holder ikke inde: Den røber sin viden om en evighed. Det er det begyndelsesløse og dog ikke tidløse øje-blik, hvori det transitoriske og det transhistoriske indletter sig uadskilleligt, men aldrig uskelmeligt i hinanden. Alexandria: dengang, altid.

Få år efter udgivelsen af sine erindringer om tiden i Alexandria – hvori den arabiske verden, ligesom hos Konstantinos Kavafis, er trængt helt i baggrunden og fremstår så sælsomt fjern som på det gamle fotografi, hvor det egyptiske tyende helt tilfældigt kommer med i udkanten af billedet af et brudepar fra en velsitueret jødisk familie i Alexandria³ – forsøgte André Aciman, som på det tidspunkt allerede længe havde levet i New York, at beskrive den særlige rumoplevelse, der er kendetegnende for landflygtige. Dette forsøgte han i sit forord til bogen *Letters of Transit*, som han selv havde redigeret:

På grund af deres permanent overlæssede erindringer ser landflygtige dobbelt, de føler dobbelt, de er dobbelte. Når landflygtige ser et sted, vil de også altid se – eller øjne – et andet sted bag det. Alt berører to ansigter, alt kan forskydes, fordi alt er mobilt, fordi eksisterer i lighed med kærligheden ikke blot er en *conditio* for smerten, men også en *conditio* for bedrager.⁴

Allerede i *Om af Egypt* havde man bag de fordoblede steder, pladser og rum kunnet se de mobile dynamikker, der uophørligt overfører de faste strukturer til det nye gennem åbne, vektoriserede struktureringer. Der udcastes et mobilt koordinatsystem, der får stederne til at opstå på baggrund af erfaring-

gen, rummene på baggrund af bevægelsen, fortiden på baggrund af oplevelsen og samtiden på baggrund af den proces, hvori fortiden bliver til, således at der dannes et bevægeligt netværk, hvori fortidens bevægelser (og bevægelserne i fortiden) – som i forbindelse med det egyptiske tryende på det gulnede fotografi – ikke kan adskilles fra fremtidens bevægelser (og bevægelserne i fremtiden). En opskrytlet tid, sådan som José F.A. Oliver afkækker den i netop Alexandria-bugten – i første strofe af digtet "Vraggods. El Iskandarya", som er en del af en hel lille Alexandria-cyklus.

Drevet i land i en gammel trækrise

Og sigtet gennem sand og hav: i forsendelse i flydende mosaik

i minde om sand i eftermiddag

Ud af højtaleren

i fløjtespil [nazi] i bølgevug til sangeren

"der for hver en sang"⁵

Vektoriseringen, denne lagring af gamle (og endog fremtidige) bevægelsesmønstre, som dukker op i form af aktuelle bevægelser og igen kan *erfares*, rækker langt ud over det individuelt erfarrede og det, der livsverdensmæssigt overhovedet kan erfares: Vektoriseringen omfatter også den kollektive historie, hvis bevægelsesmønstre den oplagrer i et diskontinuerligt og opbrudt post-euklidisk vektorfelt af fremitidsdynamikker. Under de samtidige bevægelser – og det er det, vektoriseringsbegrebet sigter til – aftegner de gamle bevægelser sig igen, genkalder: Som bevægelser er de ophævet i litteraturens viden.

Vektoriseringen i litteraturen griber ikke blot tilbage til den (kollektive) historie, men også til mytthos, altså til det reservoir af myter, hvis historisk akkumulerede og traderede bevægelser litteraturen igen 'oversætter' til samtidige bevægelsesforløb. Først dermed aftegner der sig vektorielt en lang række tidligere bevægelsesmønstre under protagonistens bevægelser. Eksempelvis udvandringen fra Egypten eller Odysseus' omflakken forlener således det tyvende århundredes migrationsbevægelser med et yderligere meningspotentiale, som bibligner selv de simpleste koreografer en semantisk opladning og forræmning. Ikke kun ordene under ordene eller strederne under strederne, men netop bevægelserne under bevægelserne tyder på den livsviden, den overlevelsesviden, som litteraturen stiller til rådighed for sine

læsere som er interaktivt lagringsmedie.⁶ Litteraturen er intrikat sammenflettet med bevægelse og vidensveje.⁷

I André Achmans *Out of Egypt* er det altså ikke uden grund, at den italienske migrant, Signor Dall'Abaco, "som var flygtet fra sin hjemby Siena, da Mussolini kom til magten"⁸, minder protagonisten om Odysseus – på et tidspunkt, hvor den jødiske udvandring af det tyvende århundredes Egypten allerede ligger langt tilbage i tiden. Jeg-forvællerens billedskønne guvernante, som imidlertid har et anstrengt forhold til græsk historie – en ung persisk kvinde, der har studeret dans i Spanien og under ulykkelige omstændigheder er "endt i Alexandria",⁹ hvor hun nu lever med en britisk journalist, der skriver for den lokale engelsksprogede presse – beklager straks denne Odysseus, som var han "en samtidig, hvis uafklarede skæbne var en kilde til bekræftning for hende". Samfulde tyve år i eksil, det er nemlig "ikke ligefrem en søndagsudflugt".¹⁰

For manden fra Siena, som ikke har været i Italien siden slutningen af 1930'erne, er tyve år i det fremmede imidlertid så absolut et overskueligt tidrum. Hos jeg-forvælleren vækker han målbevidst kærligheden til såvel Homer, "den lyseste af antikkens digtere",¹¹ som til hans helt Odysseus, der blev genkendt på et ar af sin tjenerinde Purykleia, "da hendes herre vendte tilbage til Ithaka efter tyve års fravær."¹² Må dette oprin (og den dermed forbundne anagnorisis) ikke nødvendigvis, set i den landflygtiges perspektiv, blive til en scene for fremstillingen af virkeligheden i vesterlandsk litteratur, sådan som den så gribende blev skitseret (på en måde, der aldrig er blevet overgået siden) rent *litteraturvidenskabeligt* i indledningen til første kapitel af Erich Auerbachs *Mimesis* – det helt fundamentale værk, som Auerbach netop skrev i eksil i Istanbul.¹³

Hvad nu Odysseus' hjemkomst angår, er Dall'Abaco i øvrigt mindte på linje med Homer og Dante end med den i Alexandria fødte nygræske digter Konstantinos Kavafis, for hvem Odysseus ikke vendte tilbage til Penelope og sin hjemstavn, øen Ithaka, men tværtimod valgte Kalypsos ø og sin egen udødelighed. Således citerer den fra Italien flygtede Dall'Abaco i den fra Egypten fordrevne Achmans bog den i Alexandria på nygræsk skrivende digter Kavafis, der lader Kalypso sige følgende:

Hvorfor forsøm må mit hjem, når dit eget hjem er eksil?

Der Ithaka, du ønsker dig, vil du få ved ikke at have det. [...]

Dit hjem er nu tidens kvaderstenshus
Og sådan er du sat, for at længes efter, hvad du mister!¹⁴

Dermed åbner Dall'Abaco – som i Alexandria siden hen bliver fortællersens græsklærer og faktisk vedbliver at være det, selv efter at hans elev for længst har forladt Egypten og har gjort det fremmede til sit hjem – grundlæggende tre muligheder, som aftegner i samspillet mellem alle disse fordrevne livsforløb: Den ene mulighed er hjemkomsten til den (gamle) hjemstavn, hvilket er ensbetydende med en hjemkomst til et land, der for længst er blevet fremmed; den anden mulighed er bestræbelsen på at forvandle det fremmede til en (ny) hjemstavn; og den tredje og sidste mulighed er forsøget på en fuldstændig sprængning af alle temporale og spacielle rammer for hjemstavn og hjem. I Botho Strauss' fragmentreks *Begjærlighedsbet* (1992), som er præget af evindelige "afledninger, afhængigheder, gentagelser, overensstemmelser",¹⁵ bliver denne sidsnævnte figur, idet Strauss trækker på digtet "Ritorno" (tilbagevenden) af den italienske lyriker Giorgio Caproni, iscenesat som en tilbagevenden til det, der aldrig har været:

Jeg er igen tilbage,

hvor jeg aldrig har været.

Intet er anderledes, end det ikke var.

På det halverede bord, den tærmede
voksdug, glasset,

hvortil der aldrig har været noget.

Alt er nøjagtigt,

som jeg aldrig har forladt det.¹⁶

[...] Ud over den listige Odysseus støder man i Shoah-litteraturens tegn også på medrevethedens bevægelsesfigur, som aftegner sig i den indledningsvist fremstillede iscenesættelse af blikket på Alexandria-bugten: Også protagonisten i *Out of Egypt* er nemlig en af dem, der rives med af historiens benjaminske engel, som fordriver ham til Italien, til Frankrig og slutteelig til USA. I steder for Odysseus' cirkelbevægelser har vi her at gøre med en diskontinuerlig af brudlinjer gennemkrydset bevægelse, som man i en anden sammenhæng, med Botho Strauss, også kunne betegne som et "bevægelsesmønster bestående af retningsløse, springende forandringer".¹⁷ Det afgøren-

de er imidlertid, at blikket – ligesom i den bevægelsesfigur man forbinder med historiens engel – vedbliver at være bagudrettet:

Der transistoriske blik, der hæver sig over den med Euklids geometri opmålte Alexandria-bugt og op i den overtidslighed, der ligger i tabet, som igen og igen må aktualiseres på ny. I dette blik, som man finder hos den medrevne¹⁸, der på grund af stedets fordobling ikke længere har noget sted, vil man altid kunne øjne det, den eksilerede "frygter mest af alt: at jeg aldrig helt får fodfæste, og at jorden under mine fødder ydermere vil være så svagt et grundlag, at transplanteret ikke kan slå rødder."¹⁹ Det giver frit udsyn over en litteratur uden hjemsted, med et erfaringsrum og en begrebslighed, der på ingen måde er præget af eufori.²⁰

Ingen litteratur uden grænser

Her gælder det om at undgå og så varigt som muligt modvirke nogle enkelte rænkkelige, for mange måske ligefrem nærliggende, misforståelser. Netop i betragtning af det indledende eksempel, André Acimans *Out of Egypt*, må det helt umisforståeligt understreges, at begrebet 'en litteratur uden hjemsted' ikke må sættes lig med eller tilbageføres til begrebet 'migrationslitteratur' eller (endnu mere nærliggende) begrebet 'eksillitteratur'. Under indtryk af den uophørlige springen frem og tilbage mellem steder og tider, mellem samfund og kulturer, der karakteriserer litteraturen uden hjemsted, rykker de transareale, transkulturelle og transsproglige dynamikker nemlig i centrum som et tværliggende koncept, der ikke helt kan indordnes under eller beskrives fyldestgørende ud fra kategorier som 'nationallitteratur' eller 'migrationslitteratur' eller 'verdenslitteratur'.

Fænomener som dislokation og heterotopi, de indbyrdes forskellige, men ofte overlappende bevægelsesfigurer eller fremgangsmåder som fremmedskreven eller fremskrivning – alt sammen refererer det til en begrebslighed, som på tværs af den gængse skelnen mellem nationallitteratur (som de endnu fremherskende nationalfilologier beskæftiger sig med) og verdenslitteratur (som er den sammenlignende litteraturvidenskabs domæne) konfigurerer en højst kompleks mellemverden, der er struktureret af faldige grænsedragninger og forkastninger. Denne mellemverdens eksistens er for længst ophørt at udgøre en 'undtagelse', i forhold til hvilken nationallitteraturen kunne opfattes som 'reglen' – heller ikke selvom en nationalt rettet litteraturhistorisk skrivning typisk har ignoreret litteraturen uden hjemsted og ud-

grænset den af et nationallitterært korpus. Disse litteraturer uden hjemsted – der, som vi skal se, skal forstås som noget pluralt – gennemskærer og krydser langt snarere selve modsætningen mellem national- og verdenslitteratur uden at måtte underkaste sig deres udelukkelses- og udelukkende logik – i betydning af for eksempel et nationallitterært felt.

I den forbindelse er der forskellige oversættelses- og udvekslingsområder af større eller mindre bredde mellem på den ene side litteraturerne uden hjemsted og på den anden side national- og verdenslitteratur, hvilket blandt andet betyder, at en særdeles traditionstrig nationallitteratur – hvilket kan demonstreres i tilfældet Cuba – vil kunne fremstilles som en litteratur uden hjemsted og belyses ud fra dennes mobile perspektiv. Følgelig drejer det sig ikke om at lancere et (territorialiserbart) modstykke til begrebet nationallitteratur, men derimod om at være på højde med de geografiske og biopolitiske forandringer og de dermed forbundne literære og æstetiske udviklinger, som ikke kan tænkes eller beskrives fyldesgørende ud fra hverken nationallitteraturens eller verdenslitteraturens synspunkt. Det drejer sig om en skriven-mellem-verdenser, som ikke kan territorialiseres på varig (eller fastboende) basis og, i Acimans forstand, ikke "kan slå rødder". At mangfoldigheden af disse indbyrdes stærkt forskellige former for litteraturer uden hjemsted har været i hastig vækst i løbet af den sidste halvdel af det tyvende århundrede og fortsat vokser i det enogtyvende århundrede er imidlertid hævet over enhver tvivl.

Netop fordi litteraturerne uden hjemsted på én gang opstiller og overskrider såvel nationale som nationallitterære grænsedragninger, bibringer det ofte statiske koncept for migrationslitteraturen en vedvarende dynamik, således at (biografisk) migration ikke længere er migrationslitteraturens eneste forudsætning – og dermed heller ikke længere kan tjene som et bekvemt påskud for at understøde således klassificerede tekster af det nationallitterære samkvem som 'fremmede' eller 'ikke helt' tyske, franske, engelske eller spanske afhængigt af den pågældende nationallitteratur.²¹ På den anden side problematiserer en indgående analyse af litteraturerne uden hjemsted også et homogeniserende koncept for verdenslitteraturen, netop fordi en sådan undersøgelse altid vil synliggøre nye – om end tværgående og oversættelige – grænser og grænsedragninger. Følgelig ville det være yderligere en gravende misforståelse at koncipere litteraturerne uden hjemsted som en 'litteratur uden grænser'. Det perspektiv, der retter sig mod fænomenerne hinsi-

des og på tværs af nationallitteraturen, skal netop ikke forstås som en uindskærpet opløsning af alle grænser: ingen litteratur uden grænser.

Dermed ville det altså også være misvisende at lokalisere og stedfæste litteraturerne uden hjemsted i et klart afgrænset rum – og det gælder i øvrigt også et *third space*, som Homi K. Bhabha forstår det.²² Fokus retter sig mod en skriven-mellem-verdenser, som bevæger sig frem og tilbage mellem forskellige verdener. Det drejer sig ikke om fikseringen af en ny litterær kartografi og den dermed forbundne angivelse af nye litterære rum, men om frembruddet af nye transkulturelle, transprologiske og transareale bevægelsesmønstre hinsides den sprogligt forarmede skelnen mellem national- og verdenslitteratur.

For en bevægelsens poetik

I en bog fra 2003 har historikeren Karl Schlogel kraftigt understreget nødvendigheden af at trække rumdimensionen længere frem i forgrunden under indtryk af den tidlige og kronologiske dimensions overvældende dominans. Allerede længe har det være tydeligt, at "den menneskelige histories spatialitet og spatialisering har viller udvikle sig til et udgangspunkt for en reorganisering og ny-konfigurering af de gamle discipliner – fra geografi til semiotik, fra historie til kunst, fra litteratur til politik."²³ Schlogels fortrængningsfulde plaidoyer for en vending mod rummet, en "*spatial turn* – omsider",²⁴ går ud fra, at ikke mindst det tyvende århundredes radikale forandringer i tid og rum, repræsenteret ved Berlins fald og den fremskredne globalisering har bidraget til det "momentrum", der "sporer alt ind på en ny *spatial turn*".²⁵ Gælder det således i dag om at fremskynde en vending mod rummet, en vending mod *spatial* forståelse?

Utvivlsomt lader promoveringen af en sådan vending sig ikke mindst begribe som en velbegrunder reaktion mod den i offentligheden kraftigt resonerende udbasenering af rummets forsvinden i forlængelse af globaliseringsens spatiale atrofi, idet den verdensomspændende dataudveksling i real-time jo resulterer i en afskaffelse af det rum, der alligevel blot opfattes som en hindring for kommunikation. Allerede i anden halvdel af 1980'erne blev sådanne simplificeringer (og mystifikationer) inden for rammerne af debatten eller debatterne om det postmoderne modstillet med nye rumkoncepter, som man let vil kunne reaktualisere i dag – sådan som Edward W. Soja har gjort.²⁶ Der er i hvert fald ikke noget nyt ved forestillingen om en *spatial turn*

– heller ikke selvom den ensidige tese om rummets forsvinden til dels endnu spøger i det offentlige rum.

I et aktuelt perspektiv kunne man med god grund hævde, at det *tidlige* – der inden for det europæisk-moderne så fremherskende historisk-kronologiske grundlag for vores tænkning og virkelighedsbehandling – er kommet til at stå svagere i det postmoderne, hvorimod spatielle koncepter og tænke-måder, men også spatielle perceptionsmønstre og erfaringsmodaliteter umi-skendeligt har vundet større betydning.

Her er der bestemt ikke tale om en homogen og modsigelsesfri proces, men 1980'ernes og 1990'ernes diskussioner var i høj grad bestemt af geokul-turelle og geopolitiske problemstillinger, som på ingen måde indskrænkede sig til cyberspace, men også frembragte postkoloniale spataliseringer og *mappings* såvel som sammenstød mellem kulturerne. Det postmoderne kan ikke adskilles fra de nye kortregninger af front- og grænselinjer, der hidtil mentes at være stabile.

Rumbegreber har vi nok af, forekommer det mig. Der er derimod akut mangel på et tilstrækkelig præcist vokabular for bevægelse, dynamik og mobilitet. Man kunne ligefrem tale om, at bevægelserne er blevet koloniseret af en flodbølge af rumbegreber, der i form af en obsessiv spatalisering *fast-sæner* og begrebsligt reducerer dynamikkernes og mobiliteternes, idet de helt og aldeles forbigår tidsdimensionen.

Manglen på bevægelsesbegreber svarer følgende til en reduktion af de spa-tio-temporale udviklingsprocesser og koreografer til spatielle stillbilleder og mentale *maps*, som – ofte med fatale følger – så at sige frafiltrerer det dyna-miske element.²⁷ Således medfører henholdsvis udblændingen af bevægelse og den semantiske reduktion af bevægelse til rum en række grundlæggende forvrængninger, som man ikke bare kan ignorere – hvilket ville svare til at overføre en tredimensionalt globus til et todimensionalt landkort og efterføl-gende affærdige udblændingen af den ene dimension som noget uvæsentligt og fortle de problemer, der uundgåeligt ville være forbundet med den karto-grafiske projektion. Spataliseringen har sin pris, når den giver afkald på bevægelsen. Walter Benjamins passager, for nu blot at nævne et enkelt eksempel, udgør ikke kun rum – de konfigurerer, ganske som *Passagererbetet* allerede angiver i sin titel, en række mobile bevægelsesrum. De udgør mel-lemverdenen, som under inddragelse af de passerende fungerer som *mobiler*.

Hvad angår disse overvejelsers konsekvenser for tydnngen af litteraturer

tekster, kan man i første omgang konstatere, at migrationer og bevægelser af forskelligste art i det tyvende århundrede, på baggrund af de ovenfor skitserede historiske udviklinger, er begyndt at rykke ind i opmærksomhedsfeltets centrum. Netop den udfoldelse af litteraturerne uden hjemsted, som man har kunnet iagttage i det foregående århundrede, har medført, at alle elementer og aspekter af den litterære produktion langtr mere radikalt og vedvarende end nogensinde før er blevet sat i bevægelse – om end dette endnu ikke er rygtedes overalt. Vi er vidner til en generel vektorisering af alle (rum)relati-oner, herunder også alle nationallitterære strukturer, som vi såvel litteratur-teoretisk som terminologisk er nødt til at reagere på. Hidtil har vi imidlertid ikke kunnet beskrive denne vektorisering, fordi vi har manglet bevægelses-begreber, der vil kunne afprøves og vil kunne sammenknytte rum og tid i komplekse relationer.

Af den grund har der hidtil heller ikke kunnet foreligge nogen gennem-arbejdet *bevægelses poetik*. Netop en sådan poetik må imidlertid fremskyndes, idet den vil kunne opstille figurer for samtidslitteraturens vektorielle imagi-nation i dennes fulde kompleksitet og mangfoldighed og gøre den viden, der er oplagret i hinanden overlappende bevægelser, tilgængelig for os.

Dette betyder ikke, at man nu efter en *spatial turn* skal til at udtræbe en *ver-tical turn*. Der er langt snarere et spørgsmål om vedvarende at gøre de viden-skabelige undersøgelser, der er rettet mod kulturelle og litterære fænomener, mere følsomme over for bevægelsesformer og bevægelsesfunktioner. Dette kræver, at der udvikles den af stærkt vektorielle processer skærpede begrebs-highed, der er absolut nødvendig for analysen af litteraturer uden hjemsted.

Megret humoristisk har Karl Schögl påpeget, at "områdestudiernes grundform"²⁸ er *bæddelæren*: "Områdestudierne repræsenterer den videnskå-belige, specialiserede form for viden om verden, som millioner tilegner sig år for år, altid opgraderet efter seneste udgave"²⁹ – "et mere overbevisende belæg for interessen for den verden, hvori vi lever", hedder det endvidere hos Schögl, kan "man næppe forestille sig."³⁰ Sådanne bemærkninger ændrer ganske vist ikke på, at en bæddelersk forstret regionalforskning længe har været i krise. Det er der helt sikkert mange forskellige grunde til, men det vil utvivlsomt kunne sættes i forbindelse med det spørgsmål, vi beskæftiger os med her, nemlig spørgsmålet om den videnskabelige refleksion over be-vægelse. I det perspektiv kunne man altså spørge, hvad der ville kunne ud-gøre fremtidens områdestudier, hvad der ville kunne udgøre en regional-

forskning, som ikke længere havde bædekeren som grundform. At kunne bevare dette spørgsmål med den fornødne præcision forudsætter imidlertid en række begrebslige afklaringer.

Multi – inter – trans

* *Discipliner*: Regionalforskningscentre af traditionelt tilsnit er på den ene side *multidisciplinært* og på den anden side *interdisciplinært* funderede: De beror altså for det første på en multidisciplinær sideordning af forskellige disciplinært forankrede enkeltvidenskaber og for det andet på en interdisciplinær dialog mellem de pågældende repræsentanter for bestemte discipliner. Denne ganske statiske og så at sige 'disciplinerede' opbygning må suppleres med *transdisciplinære* struktureringer, som ikke tilsigter en interdisciplinær udveksling mellem disciplinært fast forankrede samtalepartnere, men en bestandig krydsning af forskellige discipliner. I den forbindelse er det selvindlysende, at udviklingerne inden for og resultaterne af denne 'nomadiske' og i egentlig forstand transdisciplinære videnskabspraksis løbende må kontrolleres og sikres disciplinært og interdisciplinært.³¹ Ad den vej ville de forskellige vidensområder kunne dynamiseres og bringes i væsentlig stærkere og mere fleksibel kontakt med hinanden.

Analogt med denne terminologiske afgrænsning vil vi i det følgende indføre en række begrebsbestemmelser og oversætte dem til logikken i de pågældende forskningsområder for således at præcisere de netop foreslåede distinktioner på indbyrdes stærkt forskellige analytiske niveauer ved hjælp af de tre nævnte præfikser 'multi', 'inter' og 'trans'.

* *Kulturer*: Med henblik på analysen af kulturelle fænomener må man således skelne mellem en *multikulturel* sideordning af forskellige kulturer, som i spatial henseende er placeret for eksempel i forskellige kvartaler eller zoner af en by, og et *interkulturelt* samvær, som betegner enhver form for møde mellem medlemmer af forskellige kulturer, der delager i en udveksling uden dog at sætte spørgsmålstegn ved deres tilhørsforhold til en bestemt kultur eller kulturel gruppe. Det *transkulturelle* plan afgrænser sig – i kritisk forlængelse af den cubanske etnolog og kulturteoretiker Fernando Ortiz' banebrydende arbejder om *transculturación*?³² fra 1940 – fra de to øvrige, for så vidt som det her drejer sig om bevægelser og praksisser, der går på tværs af forskellige kulturer: en konstant springen frem og tilbage mellem kulturerne uden anyd-

ning af en stabil og fikserbar relation til en enkelt kultur eller en enkelt kulturel gruppe.

* *Sprog*: I sproglig henseende vil man hinsides den ensprogede situation, hvor logsfæren tydeligvis er domineret af et bestemt sprog, principielt kunne skelne mellem en *multisproglig* sideordning af forskellige sprog og sprogfelter, som slet ikke eller i hvert fald kun i begrænset omfang overlapper hinanden, og et *intersprogligt* samvær, hvor et eller flere sprog indgår i en intensiv kommunikation med hinanden. I modsætning til en intrasproglig oversættelse, som man med Roman Jakobson kunne betegne som en *rewording* inden for rammerne af et og samme sprog,³³ overfører en *intersproglig* oversættelse mening fra et sprog til et andet, idet sprogene forbliver klart adskilt fra hinanden. Fra den multisproglige og den intersproglige kan man igen afgrænse en *transsproglig* situation,³⁴ hvilket her refererer til en uafsluttelig proces af konstant krydsning af forskellige sprog. To eller flere sprog vil da ikke længe uden videre kunne adskilles fra hinanden, men derimod gennemtrænge hinanden gensidigt. Overført på den litterære skrift vil en transsproglig praksis følgelig betyde forfatterens springen frem og tilbage mellem forskellige sprog – såvel inden for rammerne af det samlede forfatterskab som i en bestemt enkelttekst. Denne og de øvrige begrebsbestemmelser har naturligvis behov for yderligere terminologisk differentiering og finjustering.

* *Medier*: Med henblik på den mediale konstellation kunne man parallelt med det ovenstående skelne mellem en *multimedial* situation, hvori en mangfoldighed af medier fungerer side om side, uden at der opstår nogen større krydsninger og kontakthader mellem dem, og en *intermedial* situation, hvori de forskellige medier indgår i korrespondance og dialog med hinanden uden dog at give afkald på deres respektive forskelligartethed og selektivitet. I en *transmedial* situation gennemtrænges og skæres de forskellige medier derimod hinanden i en uafsluttelig proces af uafbrudt krydsning og 'overførsel'. Det siger sig selv, at man ligesom på de ovennævnte definitionsområder ikke altid vil kunne operere med 'rene' skillelinjer, hverken spatielt eller temporalt, mellem multi-, inter- og transprocessuelle fænomener. Den her tilstræbte definitioniske transparens og stringens tilsigter imidlertid netop at gøre det muligt at undersøge også sådanne overlappingszoner med større præcision og i højere opløsning så at sige.

* *Tider*: Også tidsdimensionens processualitet kan struktureres begrebsligt på den måde. Hvis *multitemporale* processer betegner sideordningen af forskellige tidsplaner, som eksisterer uafhængigt af hinanden, må *intertemporale* processer referere til en permanent korrespondance og kommunikation mellem forskellige tidsplaner, der hverken blandes eller smelter sammen. *Transiemporale* processer eller struktureringer knytter an til en uafdelig gennemskæring af forskellige tidsplaner, hvorved denne sammenvævning af tider skaber en højst egenarter tidslighed, som i sin transtemporaleitet også accentuerer netop transkulturelle eller transsproglige fænomener. [...]

* *Rum*: I denne sammenhæng vil det næppe kunne overraskes, at der også med hensyn til rumstrukturer kan skelnes mellem en *multispatial* sideordning af særdeles kontaktfattige rum og en *interspatial* struktur bestående af med hinanden intensivt korresponderende, men ikke sammensmeltede rum. De *transspatiale* struktureringer vil for deres vedkommende være præget af stadige gennemskæringer og krydsninger af forskellige rum og dermed af et bevægelsesmønster, som vil blive yderligere præciseret i det følgende.

* (*Rejse*)-*bevægelser*: Med udgangspunkt i en analyse af rejselitterære skrivningspraksisser,³⁵ hvis udkomme ofte kan forstås som *frictionale* tekster, idet de oscillerer mellem fiktionale og diktoriale skrivelser, vil man i første omgang kunne afgrænse en række forskellige dimensioner af rejseberetningen fra hinanden – i tillæg til rummets tre dimensioner drejer det sig om tidsdimensionen, socialstrukturen, forestillingsevnen, det litterære rum, genrerelationerne og det kulturelle rum. Næste skridt vil være at sondre mellem rejseberetningens stærkt semanstiserede steder – navnlig afsked, højdepunkt, ankomst og tilbagevenden. Disse steder er for deres vedkommende indbefattet i grundlæggende bevægelsesfigurer – såsom cirkel, pendulfart, linje, stjerne eller spring – der er med til at fastsætte og har afgørende indflydelse på læsernes hermeneutiske forståelsesbevægelser. Disse præciseringer, der allerede blev indført for flere år siden, har stor relevans for netop undersøgelsen af det særdeles komplekse felt, der kan betegnes som en skreven-mellem-verden, idet de skaber grundlag for en som regel let kontrollerbar spatio-temporal præcisering af tekstanalyser. Men hvordan kan den begrebsmodel, som her kun har kunnet præsenteres i al kortfattetthed, gøres frugtbar for konfigurationen af en transareal (litteratur)videnskab?

Transareale studier

I ad os nu, efter den begrebslige præcisering af relationerne mellem kultur og sprog, rum og tid, medie og disciplin, forsøge at begribe de egentlige bevægelser i rummet mere præcist – et punkt, som er af overordentlig stor betydning for områdestudiernes videreudvikling. I den forbindelse må vi skejle mellem fem indbyrdes forskellige planer. Bevægelser på et *translokalt* plan placerer sig mellem urbane og landlige steder og rum af begrænset udstrækning – sådan som man kender det fra Bharati Mukherjees *landscapes* og *cityscapes*³⁶, hvorimod bevægelser mellem bestemte landskabsmæssige eller kulturelle rum situerer sig på et *transregionalt* plan, som enten – i lighed med Uckermark eller Hegan – falder inden for rammerne af et større nationalt område eller – i lighed med det såkaldte trekantssområde mellem Schwarzwald, Vogesen og det nordlige Schweiz – er placeret som overskuelige enheder mellem forskellige nationalstater. *Transnationale* bevægelser refererer til bevægelser mellem forskellige nationale rum eller nationalstater, hvorimod *transareale* bevægelser er situeret mellem forskellige områder, såsom Caribien eller Østeuropa, og *transkontinentale* bevægelser er situeret mellem forskellige kontinenter – eksempelvis Asien, Afrika eller Amerika. I sammenhæng med den her foreslåede begrebsmodel er det let at indse, at dynamikkerne på de enkelte planer så at sige kan underinddeles efter bevægelsestype i for eksempel *multi*-, *inter*- og *transnationale* processer.

Bevægelser bidrager på ganske afgørende vis til konstitueringen og semantiseringen af (livs)rum, idet den interne relationer i et givet rum i dettes forhold til en ekstern relationer, der forbinder et bestemt rum med et andet rum, er af største vigtighed. For nu at anføre et konkret eksempel lader Caribien sig kun forstå i sin specificitet, hvis man historisk inddrager ikke alene den interne relationer, der ligger i de mangfoldige indbyrdes kommunikationer mellem øerne, men også de dynamikker, der ligger i den eksterne relationer med forskellige europæiske (koloni)magter, deres amerikanske besiddelser, Afrika, USA, Kina eller Indien. Hvis et rum i væsentlig grad er karakteriseret ved de bevægelser, der knytter an til det i fortiden, i nutiden og (prospektiv) i fremtiden, vil kombinatorikken mellem de fem indbyrdes forskellige planer altså være særdeles informativ, hvad angår politiske, kulturelle eller specifikt litterære fænomener.

Som et eksempel på, hvor kompleks en sådan kombinatorik kan være, kunne man nævne Emine Seygi Özdamars roman *Die Bräute von Goldenen*

Howe [...] I denne roman overlapper storbyerne Berlin og Istanbul hinanden, således at der for den kvindelige hovedperson opstår en translokalt urban bevægelse i en på én gang transnational og transareal sammenhæng, der altså både overskrider nationalgrænserne og grænserne mellem forskellige områder. Men ikke nok med det: Ser man nærmere på den unge kvindes forromans handling helt afgørende bevægelser mellem den europæiske og den asiatiske del af Istanbul, så fremstår den daglige pendul fart frem og tilbage over Bosperus tillige som en transkontinental bevægelse, der lige så vel kan siges at ligge på et transnationalt eller ligefrem et transregionalt plan. Istanbuls rvedeling svarer igen til Berlins rvedeling for Murens fald, således at den hyppige pendul fart mellem den vestlige og den østlige del af Berlin, i lyset af tilhørsforholdet til to antagonistiske blokke 'frontstræker', på lokalt plan afslører sig som en transnational og transareal bevægelse. Dette har [...] vidtrækkende konsekvenser for konfigurationen af rum og perception i Özdamars roman.

Lad os dvæle ved det translokale plan lidt endnu. De migratoriske – og siden økonomiske og sociale – relationer mellem en landsby i Chiapas og en bydel i Los Angeles indplacerer sig ganske vist i en transnational og transareal sammenhæng, men begge disse planer er fokuseret ud fra et translokalt bevægelsesmønster, som både er urbant og landligt præget. Betragter man tilsvarende translokale relationer eksempelvis mellem eksilcubanere i Miami og deres cubanske oprindelsesfamilier i Cubas *Oriente*, viser der sig allerede på det translokale plan et bevægelsesmønster, der så at sige fremkalder en mellemverden af bevægelser mellem Nord- og Latinamerika (mellem nord- og latinamerikanske områdestudier). Denne mellemverden er en helt uomgængelig forudsætning for fortsættelsen af begge områder, om end den af fagdisciplinært relaterede årsager ofte forbliver lige så underbelyst som den kendtsigter, at det amerikanske kontinent i kraft af netop sådanne bevægelser fremstår som et samlet hemisfærisk rum.

Konstitueringen af regionale rum lykkes ofte – som i Sherko Farahs roman *Im Grenzland* – ved hjælp af grænsedragninger (i dette tilfælde mellem Iran, Irak og Tyrkiet), der gang på gang krydses af en smugler. Grænsekrænkelser både undergraver og forstærker de eksisterende grænsedragninger,³⁷ således at der igangsættes en kompleks dialektik under konstruktionen af rummet i form af hyppigt gentagne (om end i dette tilfælde forbudte) bevægelsesmønstre. Også et eksempel fra fransk litteratur kan danne belæg

for denne dynamik i de transregionale grænseoverskridelser: Cécile Waisbrots tekster *Beanne-la-Rolande* og *Mémorial* [...] situerer sig i en transregional setting, inden for hvilken et bestemt landskab syd for Paris og området omkring Auschwitz igen og igen – i helt konkret forstand – overlægger hinanden: Disse er ikke blot forbundet med hinanden gennem den kvindelige jefortrællers togrejser, men også gennem de jernbanespor, der førte fra internerings- og koncentrationslejren i Frankrig til udryddelseslejren i Polen. Det transnationale og det translokale plan koncentrerer transregionalt i et landskab, hvis fysionomi bringer os shoahens overlevelse og overlevelsen af shoah for øje. Transregionalitet forstået som en forbindelse mellem to hinanden egentlig fjernliggende, men nu så tæt forbundne landskaber fremstår her som en særdeles effektiv litterær fremgangsmåde: fordi det er langt mere foreneligt med den individuelle erfaring af rummet, formidler det transregionale bevægelsesmønster i disse tekster et væsentligt stærkere billede, end hvad der ville være muligt på det tydeligvis mere abstrakte transnationale plan.

De politiske bestrebelse, der i maj 2005 på den brasilianske præsidents initiativ førte til indkaldelsen af et topmøde mellem de latinamerikanske lande og Den Arabiske Liga i Brasília, er for deres vedkommende karakteriseret ved transnationale relationer på et på én gang transareal og transkontinentalt plan. Hvor det er de transkontinentale og transnationale syd/syd-relationer, der står i centrum i en politisk sammenhæng, da er det transareale plan måske nok endnu mere afgørende, når det gælder styrkelsen af de arabisk-amerikanske kulturrelationer.

Områdestudier af traditionelt tilsnit tenderer i sådanne tilfælde til enten helt at overse sådanne transareale bevægelser eller i hvert fald minimere deres betydning. Bevægelsesmønstre, der rækker ud over det område, hvor med man er fortrolig, forekommer nemlig ofte at blive tilkendt stærkt begrænset relevans, når det ikke lige drejer sig om centre i Europa eller i USA. Det er den vidtgående udblænding af de arabisk-amerikanske relationer et godt eksempel på. Ofte kan disciplinære 'kompetenceområder' forklare mangler ved og huller i de perceptionsmønstre, der kendetegner hele forskningsgrenen eller centre for regionalforskning. Vanset hvor stærkt de arabisk-amerikanske relationer gør sig gældende i de latinamerikanske literaturer, dukker de ikke op på radarskærmen hos de kun disciplinært eller i bedste fald interdisciplinært forankrede regionalstudier, der – ligesom badekæren – helt

og holdent koncentrerer sig om det pågældende *område* og dernedover ikke inddrager andet end eventuelt dette områdes relationer til den pågældende forskningsinstitutionens eget (europæiske) hjemsted. Og dog er [...] netop disse transareale arabisk-amerikanske mellemverdener af enorm interesse for en transareal agerende videnskab. Den viden, der er lagret i litteraturen, vil meget vel kunne fungere som et korrektiv til de fagdisciplinært bestemte perceptionsmønstre.

Det transkontinentale plan, som allerede har været på bane flere gange, aftegner sig måske tydeligst [...] i Blaise Cendrars' tekster, hvor de rejseletterere dimensioner så at sige sprænger meridianernes bur og åbner sig i global målestok. (Forræller-)figurerne pendler hvileløst mellem kontinenterne, hvorved henholdsvis havnebyer og små ø-strukturer – og dermed det translokale plan – tilkommer en fremhævet funktion i en fraktalt konciperet geometri. Europa og Amerika, Afrika og Asien bliver vigtige orienteringspunkter for en hermeneutisk bevægelse, som i sin transkontinentalitet sammenknytter en rastløs normadisering i global målestok med simuleringen af en skreven uden fast hjemsted. I det transkontinentale samspil mellem meridianerne opstår der en diskontinuerlig mellemverden, som i den allestedsnærværende avantgardes tegn umiskendeligt bærer præg af frankocentrisk globalisering. Hos Cendrars nemlig fører alle veje altid til Paris.

[...] Områdestudiernes fremtid ligger ikke i bædekeren, men i en åbning mod, hvad man kunne kalde transareale studier, som kombinerer område-specifik kompetence med transdisciplinær forskningspraksis. Den af nattonalfilologien kun sporadisk registrerede litteratur uden hjemsted frembyder i kraft af sin fascinerende skreven-mellem-verdenen et rigt virkefelt herfor samt et uudtømmeligt reservoir af (livs)viden. Filologien har til opgave at afdække og værne om den rigdom.

For litteraturvidenskaberne vil en transareal orientering altså være af største betydning, og det gælder ikke mindst for enkeltdiscipliner som romanistikken eller anglistikken. Skulle man – her ganske vist kun i omrids – sondre mellem en transareal litteraturvidenskab kombineret med de forskellige discipliner, der indgår i transareale studier, og de traditionelle komparatistiske ansatser, kunne man sige, at sidstnævnte gør politik, samfund, økonomi og symbolsk produktion i de forskellige lande til genstand for en statisk sammenligning og så at sige holder dem op mod hinanden, hvorimod en transareal videnskab snarere vil rette sig mod bevægelserne, udvekslingerne og

de transformatoriske processer mellem dem. Transareale studier drejer sig altså mere om veje end om rum, mere om grænseforskydninger end grænse-dragninger, mere om relationer og kommunikationer end om territorier. Vores nutid er nemlig en netværkers tidsalder. Det betyder, at der er behov for mobile og relationelle, transdisciplinære og transareale videnskabskoncepter og en bevægelsesorienteret begrebslighed.

NOTER

- 1 Mandelbrot, 1983, s. 1.
- 2 Aciman, 1997, s. 277-278.
- 3 I Kamerats fascinerede af dette øje-blik kommer der på én gang fortrolige og fortrængte nærmest tilfældigt til syne i fotografets lyskrift: "I baggrunden af denne gruppe ser man de tre egyptere, som står og kaster sig i blide blikke ind gennem verandaens franske døre. Tjenestepigen Zeinab, som ikke er mere end tyve år gammel, men allerede har været hos familien i mere end ti år, smiler skælnsk. Kokken Ahmed, som kommer fra Khartoum, prøver forlegent at lade være med at se på fotografen og dækker for sit ansigt med sin højre hånd. Hans yngre søster, Latifa, er blot ti år gammelt barn, stirrer med drillende, mørke øjne direkte ind i lensen." Aciman, 1997, s. 16.
- 4 Aciman, 1999a, s. 13.
- 5 Oliver, 2005, s. 63. José Oliver har i øvrigt også oversat Joachim Sartorius' *Alexandria-cyk-lus* til spansk, jf. Sartorius, 1999-2000.
- 6 I forbindelse med begreberne 'livsviden' og 'overlevelsesviden', jf. Ette, 2004a.
- 7 Jf. Ette, 2004b. Ligeledes under overskriften "Wege des Wissens" beskæftiger et interdisciplinært udfornet projekt på Wissenschaftskolleg zu Berlin sig med sådanne fænomener i tilknytning til verdensomspændende kulturel mobilitet.
- 8 Aciman, 1997, s. 223.
- 9 Ibid., s. 222.
- 10 Ibid., s. 236.
- 11 Ibid., s. 237.
- 12 Ibid., s. 236.
- 13 Auerbach, 1982. Jf. Ette, 2005 og 2004a, s. 57-96.
- 14 Aciman, 1997, s. 237.
- 15 Strauss, 1992, s. 19.
- 16 Ibid., s. 18f. Den originale italienske ordlyd af digtet, som stammer fra året 1971, findes i Caproni, 1989, s. 392.

- 17 Strauss, 1992, s. 128.
- 18 Med denne formulering griber jeg tilbage til en poetisk fremgangsmåde hos José F. A. Oliver.
- 19 Aciman, 1999b, s. 22.
- 20 Det viser også Edward W. Said's portræt af sig selv som ung mand: "En palæstinenser, som har gået i skole i Egypten, med et engelsk fornavn, et amerikansk pas og uden nogen sikker identitet. Og for at gøre det hele endnu værre var modersmålet arabisk i mit tilfælde uløselig sammenfleret med engelsk, mit skolesprog: Jeg har aldrig vidst, hvilket af disse sprog der var mit primærprog, og jeg har aldrig følt mig helt hjemme i nogen af dem, selvom jeg drømmer på dem begge. Hver gang jeg siger et sætning på engelsk, kan jeg mærke, at jeg sanntidlig dannet et arabisk ekko og omvendt." Said, 1999, s. 96.
- 21 Den problematik, der knytter sig til sådanne formuleringer, bliver tydelig i forbindelse med et nyere temanummer, "Det fremmede. At leve i andre verdener", af tidsskriftet *Litteraturen*. Her pointeres det allerede i overskriften på et interview med Terézia Mora, Imran Ayata, Vladimir Kaminet, Navid Kermani, at det drejer sig om "fire ikke helt tyske forfattere" (*Litteraturen* 4, s. 26). Det er absolut underholdende og læseværdigt at følge de fire forfatters aldeles forskellige strategier i forhold til sådanne klassifikationer i spiller mellem inklusions- og eksklusionsmekanismer.
- 22 Bhabha, 1994.
- 23 Schlägel, 2003, s. 12.
- 24 Som en programmatisk kapiteloverskrift lyder hos Schlägel, *ibid.*, s. 60.
- 25 *Ibid.*, s. 62.
- 26 Soja, 1989.
- 27 Allerede de første begreber for de undersøgte rum forekommer – hvilket er desto mere forbavsende hos en historiker – at være temporalt udkernede, ja de er nærmest anakronistisk betruet såvel deres temporale som deres spatiale udfoldelse: I forbindelse med overgangen fra det attende til nitende århundrede er der for eksempel tale om "Latinamerika" og "en rejse gennem syv lande i Sydamerika, Cuba og Nordamerika", hvor det drejer sig om enkelte vicekongedømmer og audiencias i det spanske kolonirige i Amerika, som på dette tidspunkt overhovedet ikke rådede over det kulturelle og politiske begreb 'Latinamerika', der først opstod mere end et halvt århundrede senere. Flere steder hersker der forvirring omkring, hvorvidt en term som "præcolombiansk" refererer til tiden før Columbus' opdagelse af Amerika eller tiden før 1819, hvor landet Colombia blev selvstændigt, og geografiske begrebsligheder som Syd-, Mellem- og Nordamerika anvendes på overordentlig særpåregt vis – selv grænsen mellem USA og Mexico fremstår som en "harmonisk og gensidigt anerkendt grænse, som ingen ville forbinde med noget voldeligt, kunstigt og fremtvunget"

(Schlägel, 2003, s. 19, 21 og 142). Disse eksempler, som let kunne udvides med flere, vil kunne tjene som belæg for, at orienteringen mod rummet på ingen måde automatisk indebærer en betragtningsmåde af større kompleksitet, men derimod let vil kunne føre til en udblanding af fundamentale historiske processer.

- 28 Schlägel, 2003, s. 264.
- 29 *Ibid.*, s. 264-265.
- 30 *Ibid.*, s. 265.
- 31 Hvad transdisciplinært angår, jf. første kapitel af Eire, 2004a, s. 29-34.
- 32 Jf. begrebet *transculturality* hos Fernando Ortiz (Ortiz, 1978).
- 33 Jf. Jakobson, 1971, s. 260.
- 34 En anden begrebslig anvendelse af transsproglige praksisser kan man finde i en kinesisk sammenhæng i Liu, 1995.
- 35 Jf. i den forbindelse Eire, 2001, s. 21-84.
- 36 Jf. Mukherjee, 1999, s. 47: "Landscapes, certainly, and cityscapes, a sense of place".
- 37 Jf. i den forbindelse indledningen i Bröckling, 2002, s. 7-22.